

[MED IDEOLOGISKA GLASÖGON]

JOHN STUART MILL VS DEN BORGERLIGA REGERINGENS FOLKHÄLSOPOLITIK

MATTIAS SVENSSON

*”Det enda verksamhetsområde
där man är ansvarig inför sam-
hället, är det som berör andra
människor, medan man inom det
som bara berör en själv bör ha
rätt till oinskränkt frihet. Över sig
själv, över sin egen kropp och själ
är individen suverän.”*

JOHN STUART MILL

TIMBRO

INNEHÅLL

MED IDEOLOGISKA GLASÖGON	3
JS MILL OM FRIHETEN	4
FOLKHÄLSAN OCH FRIHETEN	6
EN FÖRNYAD FOLKHÄLSOPOLITIK?	7
INGEN AVVÄGNING	8
SYNEN PÅ INDIVIDENS SUVERÄNITET	9
EN KORPORATIV SYN PÅ ANSVAR	10
ÅTGÄRDERNAS LEGITIMITET	11
VARFÖR FÖRMYNDERI?	13
I BYRÅKRATINS KLOR	15
SAMMANFATTNING	17
NOTER	18
REFERENSER	19

MED IDEOLOGISKA GLASÖGON

”Det där ser du genom ideologiska glasögon”. Vanligen är detta en anklagelse om att någon vinklar och förvanskar verkligheten för att få den att passa egna förutfattade meningar. Alla som bär glasögon vet dock att de hjälper en att se verkligheten bättre. Likadant är det med ideologi, teoretiska principer för hur man bör betrakta politik och samhällsfenomen.

Ideologi kan förvisso sudda till och förvirra, men också förklara och nyansera. Med hjälp av goda tankar och förklaringsmodeller för ekonomi, moral, politik och samhälle kan vi bättre förstå händelser och frågor i vår samtid.

I detta syfte lanserar nu Timbro rapportserien ”Med ideologiska glasögon”. Här tar rapportförfattaren en klassisk tänkare som utgångspunkt för att diskutera en aktuell politisk fråga eller ett samhällsfenomen – för att problematisera, kritisera, förklara och visa andra sätt att se på världen.

Världen har lika lite nytta av teorier som inte kan användas i praktiken, som av tanklöst handlande. Här vill vi förena klassiska tankar med aktuella frågor, ett test för både tankarna och frågorna.

Mattias Svensson
Projektledare

Mattias Svensson är debattör och skribent, bland annat i Kulturmagasinet Voltaire. Han har på Timbro givit ut böckerna *Peta inte i maten!* (2005) och *Mer demokrati – mindre politik* (2000) och är i höst aktuell med en bok om förmynderi. Bloggar på <http://metrobloggen.se/mattiassvensson>.

Åsikter bör alltid vara fria att framföras, eftersom även det felaktiga har något att lära, kan levandegöra det riktiga och sanna. Av samma anledning bör människor vara fria att välja ett avvikande levnadssätt, inte bara för att detta i de flesta fall är berikande för samhället, utan för att det även i rent destruktiva fall (som bara skadar den individ som valt att agera så) lär andra något om livet och hur det bör levas.

JS MILL OM FRIHETEN

INDIVIDENS SUVERÄNITET är utgångspunkten i John Stuart Mills klassiska skrift *Om friheten* (1859), ett försvar för varje individs yttrandefrihet och livsstilsfrihet mot varje form av samhälleligt intrång. Denna frihet utgör en begränsning av vad staten och folkmajoriteten får ta sig för, och vad lagar kan reglera i ett samhälle med anspråk på att kalla sig fritt och civiliserat.

Mill kompletterar den liberala idéhistorien med ett försvar för det samhälleliga värdet av att individer har rätt att avvika, att vara och göra annorlunda. Åsikter bör alltid vara fria att framföras, eftersom även det felaktiga har något att lära, kan levandegöra det riktiga och sanna. Av samma anledning bör människor vara fria att välja ett avvikande levnadssätt, inte bara för att detta i de flesta fall är berikande för samhället, utan för att det även i rent destruktiva fall (som bara skadar den individ som valt att agera så) lär andra något om livet och hur det bör levas.

Ett mer pragmatiskt argument mot livsstilsingrepp är att samhället har så omfattande möjligheter att kontrollera nya generationers uppväxt att det borde klara sig väl utan att förbud, skatter och restriktioner tillåts styra vuxna människors nöjen och vardagsliv. Värderingar och information överförs genom skola, utbildning, böcker och tidningar, liksom via människors reaktioner på beröm- eller klandervärda beteenden. Lägg till detta den starkt korrigerande mekanismen att destruktiva handlingar straffar sig själva.

En annan tankegång hos Mill är likställandet av den allmänna opinionens makt med statens och lagarnas tvångsmakt. Båda bör enligt Mill underställas restriktioner så att individualiteten kan få utlopp. Alla som upplevt ett mediedrev eller en moralpanik förstår att det i Mills kritik mot en allmän opinion i sken, mot enskilda livsstilsavvikare, ligger en värdefull iakttagelse. Man kan med stöd i Mill lägga en stark restriktion på att från statens sida uppmuntra sådana allmänna opinioner och attityder.

Även om Mill tog sin utgångspunkt i den fria marknaden, lockades han av socialistiska tankegångar om statliga ingrepp för att ”fördela” vad andra skapat. Pläderingen för den avvikande livsstilens nytta saknar referenser till marknaden, vilket är lite märkligt med tanke på att Mill var ekonom. Marknadens dynamik erbjuder en plattform där energisk kreativitet kan få många olika utlopp. Över tid har kommers och affärs- liv skapat både växande välstånd och ett allt mer varierat utnyttjande av allehanda mänskliga talanger (tänk professionella idrottare). Ändå är

vinstmotivet något som Mill är tveksam till, på samma moralistiska grund som han annars fördömer. Denna misstro mot handel och kommers med egenintresse som drivkraft ligger till grund för att Mill medger ganska omfattande inskränkningar i näringsfrihet och kommersiell yttrandefrihet för aktörer som tillhandahåller nöjen och njutningsmedel. Han kan exempelvis tänka sig förbud mot hasardspel och koppleri. Som en måttstock på vilka liberala friheter som kan motiveras lägger han alltså inte ribban särskilt högt.

FOLKHÄLSAN OCH FRIHETEN

ETT POLITIKOMRÅDE MED stor betydelse för hur vi lever våra liv och roar oss är så kallad folkhälsopolitik. Detta område har vuxit drastiskt på senare år och förärats särskilda ministerposter, myndigheter och politiska handlingsplaner. Med ambitionen att maximera (och utjämna skillnader i) den kollektiva hälsan hamnar folkhälsopolitiken ofta i konflikt med utgångspunkten i varje människas suveräna rätt att leva sitt liv efter eget huvud.

Folkhälsopolitiken var under slutet av 1800- och början på 1900-talet inriktad på att bekämpa och utrota smittsamma sjukdomar som tuberkulos, och dolda hälsorisker som orent vatten och gifter i mat. I detta uppdrag fanns ingen större konflikt mot den självständige individen. Sedan 1970-talet har människor i västvärlden allt oftare dött av välfärds-sjukdomar. När vissa farsoter har eliminerats dör människor i stället av cancer eller hjärt- och kärlsjukdomar, som inte sällan orsakas av skadliga levnadsvanor. Rökning och dess starka koppling till lungcancer är det klassiska exemplet.

Till en början var den politiska reaktionen på sådana samband att tillhandahålla information om hälsoriskerna och därefter lämna valet till den enskilde. Många slutade också röka redan med informationen att en tydlig hälsorisk var kopplad till detta beteende. Under 1970-talet började dock en ny folkhälsoideologi ta form, där människors frivilliga val inte längre var utgångspunkten. Allt fler frågor – från rökning till matvanor – blev angelägenheter att planera och förebygga med alltmer långtgående förbud, skatter och regleringar. Häri ligger konflikten mellan folkhälsoideologin i dess moderna tappning och enskilda individers suveränitet. Sådana tendenser har alltid funnits, men tidigare ofta motiverats av en tydligare moralistisk utgångspunkt.

Medan god hälsa med självklarhet är eftersträvansvärt och gott, är det lika självklart att olika personer i sina vardagsbeslut kan, och bör, se olika på värdet av hälsa. En idrottsman behöver vara mer noga med kosthållning och träning, medan exempelvis en konsult kanske mer uppskattar en lunch som är god än en som är hälsosam. Den som kortsiktigt måste orka prestera har nytta av snabba kalorier. En politik som renodlar hälsan, som ett värde överordnat dessa avvägningar, missgynnar alla som gör en avvikande värdering.

Andra värderingar kan göras av högst legitima förnuftsskal. Statistiska indikatorer på livslängd och insjuknande kan verka förledande ”vetenskapliga” – men de är inga självändamål. Den som når högst ålder lever inte nödvändigtvis bäst. I själva verket finns personer som är beredda att äventyra sin hälsa för upplevelser, kortsiktiga vinster eller mål i yrkeslivet. Det är inte konstigare än att andra investerar sin eko-

Allt fler frågor – från rökning till matvanor – blev angelägenheter att planera och förebygga med alltmer långtgående förbud, skatter och regleringar. Häri ligger konflikten mellan folkhälsoideologin i dess moderna tappning och enskilda individers suveränitet.

nomiska trygghet i en affärsidé de brinner för: ett risktagande som berikar samhället. Med Mills synsätt är sådana val individens ensak. I det moderna folkhälsoperspektivet ses sådan frihet alltmer som ett hot mot planer och statistik.

Sedan 2006 sitter en borgerlig regering vid makten, där åtminstone tre av allianspartierna gör anspråk på att vara något slags liberaler, och därmed gå i JS Mills fotspår. Denna regering har en särskild folkhälso-minister som nyligen kommit med en proposition i vilken utlovades ”En förnyad folkhälsopolitik”.

Att utifrån JS Mills utgångspunkter granska detta politikområde är uppgiften för denna rapport.

EN FÖRNYAD FOLKHÄLSOPOLITIK?

”EN FÖRNYAD FOLKHÄLSOPOLITIK” är namnet på den sammanhållna Folkhälsoproposition (Prop. 07/08:111) som den borgerliga regeringen och folkhälsominister Maria Larsson presenterade våren 2008. Så när som på namnet är det svårt att se vari förnyelsen består. Folkhälso-politiken omfattar samma elva ”målområden” som var riktlinjer för den socialdemokratiska regeringen. Till detta har regeringen – liksom socialdemokraterna på sin tid – satsat ytterligare några tiotals miljoner. Medan socialdemokraterna profilerade sig uppbyggning av skol- och dagisgårdar bjuder den borgerliga regeringen på föräldrautbildning. Några formuleringar om valfrihet i äldreomsorg, om familjens betydelse och om stöd till föreningslivet skiljer sig förvisso från företrädarens, men substantiella skillnader från socialdemokraternas programförklaringar är svåra att hitta. Desto mer markant skiljer sig regeringens politik från John Stuart Mill och det liberala arvet.

Folkhälsopolitiken styrs alltså utifrån en mängd målområden, alltifrån trygga och goda uppväxtvillkor, mål för ett gott arbetsliv och en trygg ekonomisk situation till hur vi äter, dricker, motionerar, spelar och har sex. Allt finns kvantifierat och utvärderat i: ”Folkhälso-politikens elva målområden omfattar 42 bestämningsfaktorer. Dessa mäts via 36 huvudindikatorer och 47 delindikatorer.” (s 22).

Redan utifrån detta kan vi konstatera att staten ser det som ett uppdrag att följa oss i livets alla faser: från födseln till äldreomsorgen, i arbetslivet och på fritiden, i bostaden och när vi äter, från vardagsmotion till helgens fest och ända in i sängkammaren. Ansatsen är väsensskild från Mills försök till avgränsning av en personlig sfär i vilken individen är suverän och fattar egna beslut. Med regeringens långtgående

Ansatsen är väsensskild från Mills försök till avgränsning av en personlig sfär i vilken individen är suverän och fattar egna beslut. Med regeringens långtgående målområden är det i stort sett omöjligt att urskilja en sådan sfär.

målområden är det i stort sett omöjligt att urskilja en sådan sfär. Regeringen erbjuder heller inte någon hjälp. Resonemang om gränser för statlig maktutövning, eller för statliga ambitioner, lyser med sin frånvaro.

INGEN AVVÄGNING

MILL ERKÄNNER BÅDE individens suveränitet att fatta beslut över angelägenheter som främst angår henne själv, och att denna sfär tar slut där andra människors lika rätt att bestämma över sina tar vid. Det är en pragmatisk ansats där det finns utrymme för avvägningar mellan de båda värdena. Notera dock att Mills utgångspunkt är den suveräna individens frihet, det är ingrepp i denna som behöver motiveras, inte friheten.

Två exempel på Mills avvägningar: Åsikten att kapitalister är skurkar som lever på andras bekostnad ska självklart få publiceras och spridas fritt, men att sprida den inför en uppretad folkmassa som samlats utanför kapitalistens bostad eller fabrik, som en uppmaning till handling, kan mötas med legitima restriktioner.¹ På samma sätt är dryckenskap en personlig angelägenhet som lagen inte har med att göra, men den som begår våldshandlingar under rusets inverkan kan åläggas strängare straff vid upprepade förseelser.²

Regeringens föreslagna politik kan däremot inte betraktas som någon pragmatisk avvägning mellan individ- och allmänintresse. Som framgår ovan finns helt enkelt ingen utgångspunkt i någon sfär där individen är suverän. Att regeringen negligerar denna utgångspunkt får praktiska konsekvenser. Med regeringens tolkning betyder frivillighet att människor ska fås att *vilja* leva upp till regeringens målsättningar. Ansvar betyder att människor lever upp till regeringens mål, inte att de fattar egna beslut och tar konsekvenserna av dem. Alltså kan heller ingen avvägning göras mellan de båda värdena. Det statliga ansvar som griper in alla delar av människors liv formuleras av korporativa organ över huvudena på människor och vid sidan om marknadens fria konkurrens, allt som en följd av att det viktigaste grundvärdet i Mills avvägning, den personliga friheten, på förhand har negligerats.

Med regeringens tolkning betyder frivillighet att människor ska fås att vilja leva upp till regeringens målsättningar. Ansvar betyder att människor lever upp till regeringens mål, inte att de fattar egna beslut och tar konsekvenserna av dem.

SYNEN PÅ INDIVIDENS SUVERÄNITET

EN VISS TILLTRO till individen och frivilliga gemenskaper, som familjen, kan skönjas i propositionen. ”Folkhälsoarbetet bör ha människans behov av integritet och valfrihet som grund”³ kan man läsa redan i den sammanfattande inledningen. Det talas också mycket om individens ansvar. Regeringens syn på vari detta ansvar och denna valfrihet består har dock föga med individer som suveräna beslutsfattare att göra, vilket kan anas redan av följande citat:

”Ett viktigt syfte med regeringens folkhälsopolitik är att förmedla kunskap och insikt som gör det möjligt för människor att dels fatta självständiga hälsobeslut grundade på fakta, dels utveckla sådana färdigheter som krävs för en hälsosam livsstil. Stora förbättringar av folkhälsan kan åstadkommas om den enskilde har möjlighet att ta, och tar, ett ökat ansvar för sin hälsa.”⁴

Den enskildes ansvar består alltså inte i att fatta egna beslut kring hur tungt den egna hälsan ska väga mot andra mål i livet, agera därefter och vara beredd att ta konsekvenserna. Regeringens definition av det enskilda ansvaret är individens vilja och förmåga att leva upp till de av regeringen satta hälsokraven.

För regeringen verkar avvägningar mellan suveränitet och hälsa, liksom individuella variationer i svaret, inte existera. Hälsan, enligt de fastslagna indikatorerna, är målet. Eventuell ovilja att leva för hälsoindikatorerna ses som antingen informationsbrist eller motivationsbrist, något som det återigen faller på staten att korrigera. En återkommande tanke är att staten ska ”underlätta den enskilda människans val av hälsosamma alternativ”⁵, något som inte sällan får uttryck i form av straffskatter och begränsande regleringar för livsstilsalternativ som regeringen ogillar.

Ett annat ”underlättande” grepp diskuteras i regeringens extrasatsning på ”föräldrautbildning” under barnens hela uppväxtfas (nej, jag hade inte heller tänkt på föräldraskapets hela paljett av relationer och utvecklingsfaser som en ”hälsofråga”), en utbildning som förvisso ska vara ”frivillig”, men där det också konstateras:

”Ett brett generellt föräldrastöd skulle bidra till att väcka intresset hos föräldrar som från början inte är lika motiverade eller intresserade. Det är dessutom viktigt att uppmärksamma dem som inte vill delta och vidta åtgärder för att de ska efterfråga stöd och hjälp. Det kan handla om upprepande erbjudanden, erbjudanden särskilt utformade för att passa vissa grupper av föräldrar. Exempel på sådana är pappagrupper och grupper för ensamstående föräldrar.”⁶

Om man alltså väljer bort föräldrautbildning, eller tillhör en ”grupp” som är mindre intresserad av detta än andra grupper, ser regeringen som sin och folkhälsobyråkratins uppgift att göra en motiverad. Dessa avvikare ska fås att ”efterfråga stöd och hjälp”. Även syftet bakom generella åtgärder är att styra in föräldrar som litar till sin egen förmåga att ge kärlek och goda uppväxtvillkor i den ”föräldrautbildande” fällan. Det är en syn som står i konflikt med utgångspunkten i den enskilda människans suveränitet som beslutsfattare.

EN KORPORATIV SYN PÅ ANSVAR

MÅLEN ÄR ALLTSÅ satta av regeringen. Individens ansvar är att leva upp till dem, med andra ord: att lyda. Inte heller valet av åtgärder är ett ansvar för var och en. Det är ett ansvar för ”alla”. Under rubriken ”Folkhälsa – allas ansvar” kan man läsa att:

”Ansvaret för folkhälsoarbetet ligger inte enbart hos de myndigheter och organisationer som redan i dag har ett uttalat ansvar för folkhälsofrågor. Ansvaret är vidare än så. Det krävs insatser från de flesta sektorer i samhället – från det offentliga, från det privata och från de ideella organisationerna samt från människor själva.”⁷

Det är ingen slump att individen kommer sist i den uppräknningen. När regeringen söker åtgärder för att uppnå sina mål är det snarare till korporativa strukturer de sätter sitt hopp. Allt och alla ska ”samverka”, något som av överstatliga organisationer som EU och FN utsetts till ”ett centralt verktyg”⁸ Så blir det lätt när individuella avvikelser inte ses som berikande, utan som defekter i samhällsplanen vilka väcker behov av korrektion och ”underlättande” av det enda rätta.

Regeringens initiativ från 2007 för att få oss att äta nyttigare är illustrativt:

”Regeringen tog ett första steg i denna riktning våren 2007 och anordnade en hearing för syftet att lyssna till och ta del av viktiga aktörers synpunkter, erfarenheter och förslag. Representanter från livsmedelsbranschen, livsmedelshandeln, forskning, konsumentföreningar, media och berörda myndigheter deltog.

Regeringen avser att fortsätta samverka med ovan nämnda nyckelaktörer i återkommande formaliserade dialoger – ett s.k. dialogforum.

Allt och alla ska ”samverka”, något som av överstatliga organisationer som EU och FN utsetts till ”ett centralt verktyg” Så blir det lätt när individuella avvikelser inte ses som berikande, utan som defekter i samhällsplanen vilka väcker behov av korrektion och ”underlättande” av det enda rätta.

Inom ramen för dialogen kan frivilliga överenskommelser uppnås och olika fokusområden lyftas fram och behandlas t.ex. portionsstorlekar, marknadsföring, prissättning etc.”⁹

Ett korporativt organ bestående av företrädare för stat, kapital och organisationer (ofta finansierade och styrda av staten, t ex ”konsumtorganisationer”) ska alltså planera måltidsstorlekar och sätta priser, därtill kontrollera kommersiella kommunikationskanaler. Allt för att se till att vi äter enligt statens önskemål.

I en sådan modell finns ingen plats för suveräna individer som fattar egna beslut. Inte heller för frivilligt köpande och säljande på marknaden; företagen ska inte konkurrera med varandra om kundernas gunst, utan samverka korporativt och fatta gemensamma beslut över huvudena på enskilda konsumenter. Det är ett flagrant brott mot Mills utgångspunkt i individers suveräna beslut, och hans uppslutning bakom principer som fri konkurrens och fria marknader. Den samhällseliga organisationsform där individer och marknader underordnas statens mål i samverkande organ har ett namn: korporativism, och en ideologi som är direkt motsatt varje slags liberalism.

ÅTGÄRDERNAS LEGITIMITET

REGERINGEN TRASKAR ÄVEN åtgärdsmissigt i socialdemokraternas fotspår. Utifrån JS Mills liberala perspektiv har politiken snarare blivit sämre. Straffskatter på tobak och alkohol har höjts ytterligare i det uttryckliga syftet att minska människors konsumtion. Mill var kritisk mot straffskatter eftersom de principiellt liknar totalförbud:

”Varje ökad kostnad innebär ett totalförbud för dem, vilkas resurser inte räcker för den högre prisnivån, och för dem vilkas resurser gör det är det ett straff som de beläggs med för att få tillfredsställa sin speciella smak. Vilka njutningsmedel de väljer och hur de använder sina inkomster sedan de fullgjort sina moraliska och juridiska skyldigheter mot staten och mot enskilda är deras ensak och måste överlåtas åt dem själva att bedöma.”¹⁰

På Mills tid var punktskatter, som bland annat togs ut på alkohol, viktiga inkomstkällor för finansiering av statliga kärnuppgifter. Mill kunde se detta som berättigande skatter, men det argumentet har sedan länge fallit. I dag tar staten in enorma summor på inkomstskatten och har all-

Ett korporativt organ bestående av företrädare för stat, kapital och organisationer (ofta finansierade och styrda av staten, t ex ”konsumentorganisationer”) ska alltså planera måltidsstorlekar och sätta priser, därtill kontrollera kommersiella kommunikationskanaler.

En moralisk övertygelse eller smak kan vara viktigare rörande vad man vill äta, och att dricka alkohol enbart med tanke på hälsoeffekterna är som att besluta sig för att ha sex efter att ha vägt hälsoeffekten av den extra motionen mot risken för könsjukdomar. Hälsoperspektivet missar många av livets dimensioner.

deles för mycket pengar som det är (exempelvis till att fiska ut världshaven). Punktskatter dras med det dubbla problemet att de går emot tanken på likabehandling – två personer som tjänar lika mycket får olika skattebörda beroende på livsstilsval. Punktskatter på nöjen som alkohol och tobak är dessutom regressiva, de tas till större andel ut av låginkomsttagare.

Bidragen till folkhälsoområdet höjs med 115 miljoner per år. Dessa pengar ska, som vi ser, bland annat gå till att ”underlätta” för människor att välja de ”hälsosamma” alternativen. Detta sker dock inte konsekvent. Låt oss illustrera med två livsstilsval som medför i stort sett samma marginella ”hälsorisker”, d v s en något högre risk för hjärtsjukdomar väl under det som vanligen betraktas som felmarginal vid epidemiologiska samband.

Den ena, så kallad ”passiv rökning” har i studier befunnits innebära 25–30 procents överrisk för hjärtsjukdomar.¹¹ Detta har föranlett statliga förbud och restriktioner mot rökning, inte bara på allmän plats, utan i lokaler som ägas av privatpersoner som arbetsplatser och restauranger. Rökning har till och med förbjudits utomhus. Detta trots att de konstaterade riskerna vanligen rör samlevande par där den ena parten är rökare.

Den andra levnadsvanan förenad med något högre risk för hjärtsjukdomar är helnykterism. En dansk studie på 12 000 personer presenterad i *European Heart Journal* konstaterade 30 procents högre risk för hjärtsjukdomar bland helnykterister jämfört med måttlighetsdrickare (upp till 2,5 flaskor vin per vecka), och 49 procents större risk om de helnyktra därtill inte motionerade regelbundet. Det fanns även en överrisk för dödlighet totalt sett bland dem som inte drack.¹² Ändå är absolutism en livsstil som staten uppmuntrar genom straffskatter på, och restriktioner för, alkoholkonsumtion. Staten skänker dessutom stora bidrag till organisationer som propagerar för nykterhet.

Det talas mycket i regeringens proposition om ”evidensbaserade” åtgärder. Underliggande den faktiska politiken verkar dock finnas en ingrodd moralism där vissa livsstilsval ses som bra, andra dåliga. Man bör förvisso invända att de statistiska samband som utmålar absolutism som en relativ hälsorisk är svaga. Epidemiologiskt konstaterade relativa risker på under 100 procent anses vanligen inte bevisa något orsakssamband. Även om det finns en liten överrisk torde den väga lätt mot en personlig – kanske religiös – övertygelse om det felaktiga i att konsumera alkohol. Eller för att det helt enkelt inte smakar gott.

Inkonsekvensen består i att regeringen angripit exempelvis ”passiv rökning” där sambanden är ännu svagare än för nykterism. Passiv rökning framställs ofta som ofrivillig, men den som lever ihop med en rökare, eller som arbetar på en arbetsplats eller frekventerar en bar där

rökning sker, gör detta frivilligt. Ett annat problem relaterat till individens suveräna sfär är att regeringen inte alls diskuterar när hälsoriskerna ska betraktas som individens ensak att bedöma, utan att ”korrigeras” och styras med skatter och subventioner eller regleringar och förbud. En slutsats i Mills anda vore att precis som absolutister tillåts ta vissa smärre hälsorisker genom sin livsstil, så borde detsamma gälla människor som är beredda att ta eventuella hälsorisker genom att dricka mycket alkohol eller vistas i miljöer där människor röker.

Apropå riskavvägningar kan det inte nog påpekas att det finns anledning att ifrågasätta hela tanken att hälsöhänsyn ska spela en avgörande roll för vardagsbesluten. En moralisk övertygelse eller smak kan vara viktigare rörande vad man vill äta, och att dricka alkohol enbart med tanke på hälsoeffekterna är som att besluta sig för att ha sex efter att ha vägt hälsoeffekten av den extra motionen mot risken för könssjukdomar. Hälsoperspektivet missar många av livets dimensioner.

VARFÖR FÖRMYNDERI?

SOM FRAMGÅR AV både målsättningar och åtgärder anser sig regeringen ha rätt att överpröva och styra individens livsstilsval i ”hälsosam” riktning. Detta förmynderi riktar sig även mot livsstilsbeslut som motion, matvanor och val av nöjen. Här finns anledning att resa en av J S Mills mer praktiska invändningar mot förmyndandet. Samhället kontrollerar områden med så mycket större relevans för individens hälsa och karaktär, att förmyndandet även av denna anledning framstår som futtigt och onödigt.

Detta framgår även av regeringens egen analys av hälsoläget. De viktiga faktorerna för människors hälsa är sådant som läge på arbetsmarknaden, socialt nätverk och eget självförtroende. Förekomsten av sociala nätverk är viktigare än personliga levnadsvanor. Regeringen citerar en studie där ”de som hade nära sociala band och ohälsosamma livsstilar levde längre än de som hade få och svaga sociala band men ett sundare levnadssätt”. Arbetslöshet är en stark indikator på ohälsa, liksom jobbsituationen. Ohälsan är som störst där personalen saknar inflytande över sin situation. Intressant att konstatera är att ohälsan är som störst på arbetsplatser som kontrolleras av det offentliga. Det gäller särskilt de kommunala och landstingsdrivna monopol, där för övrigt arbetsgivarens kontroll över levnadsvanor som rökning gått längst. Det minsta man kan säga är att sådan arbetsgivarkontroll över levnadsvanor, som uppmuntras av staten, åtminstone inte är tillräckligt verksam för att

”Regeringen tog ett första steg i denna riktning våren 2007 och anordnade en hearing för syftet att lyssna till och ta del av viktiga aktörers synpunkter, erfarenheter och förslag[...].”

överskugga de negativa effekterna av arbetssituation, monopol och dåligt ledarskap. Det är också närmast tautologiskt att påpeka att arbetsgivarkontroll över levnadsvanor minskar det självbestämmande som visat vara avgörande för hälsa i arbetslivet.

Den egna karaktären, självförtroendet och upplevd hälsa är också viktigare än enstaka levnadsvanor. Enligt professor Lars Weinehall vid Umeå Universitet ser sambanden mellan riskfaktorer, egenupplevd hälsa och hjärtinfarkter ut som så att har man två av riskfaktorerna rökning, högt blodtryck eller högt kolesterol så ökar risken för hjärtinfarkt med 2,7 procent om man upplever sin hälsa som god, annars är risken till 8,4 procent. Har man tre riskfaktorer ökar risken till 4,3 procent med upplevd god hälsa. Upplevs hälsan som dålig ökar risken till 23,7 procent.¹³

Mot regeringens närmast oändliga tilltro till och krav på att staten ska förse människor med riktning, mening och självförtroende i livet bör man invända att om inte staten/samhället lyckats dana människors karaktär under 9-12 år i skolan, så lär det knappast ske genom några aldrig så bryska pekpinningar över vuxna människors mat- och nöjesvanor. Att de senare åtgärderna inte heller torde höja vårt humör eller vår självuppskattade hälsa är mer troligt än motsatsen. Ändå låter propositionen påskina att regeringens åtgärder på folkhälsoområdet för att styra våra levnadsvanor inte bara ska lösa samhällsproblem och göra människor friska, de ska ge människor egenskaper som karaktär och självförtroende, vänner och sociala nätverk. Det är en utopi, och en farlig sådan. Eftersom förmyndaråtgärder saknar möjlighet att nå de uppsatta målen kommer de ständigt att skärpas och utvidgas. Det ligger i de ambitiösa målsättningarnas logik. Att inte ens det totala förbudssamhället lyckas stampa ut det föregivna problemet kan konstateras överallt där det prövats, vare sig det gäller förbudstidens USA, när Sverige försökte förbjuda alkohol i mitten av 1700-talet eller vid försöken att göra dagens strikt kontrollerade fångelser drogfria.¹⁴

Dessförinnan bör principiella invändningar resas. Staten varken kan eller bör få makten över människors själsliv, sociala nätverk eller motiverande drivkrafter. I den mån staten redan har denna makt rättfärdigar dess utövning knappast att vi expanderar statens rätt till att jäklas med våra levnadsvanor och nöjen. Stora problembeskrivningar av utanförskap, arbetslöshet eller dåligt självförtroende rättfärdigar helt enkelt inte förmyndaraktiga ingrepp i våra levnadsvanor, och därmed inte folkhälsopolitiken som verksamhetsområde.

Stora problembeskrivningar av utanförskap, arbetslöshet eller dåligt självförtroende rättfärdigar helt enkelt inte förmyndaraktiga ingrepp i våra levnadsvanor, och därmed inte folkhälsopolitiken som verksamhetsområde.

I BYRÅKRATINS KLOR

OM MAN TILL ÄVENTYRS anser att någon suverän sfär för individuella beslut inte existerar, finns andra argument mot folkhälsopolitiken att hämta i Mills verk. Mill anför även tre argument för att avråda från den statlig maktansamling som onödiga lagar utgör, även i de fall de inte direkt inskränker friheten. Det första är att staten kanske inte är den mest lämpade aktören. I affärer som rör människors egenintresse kan man lita till att de gör ett bättre jobb än staten, och hälsa och välbefinnande ligger ju i människors egenintresse. Det andra är att även om staten skulle vara bättre skickad än medborgaren i genomsnitt är det bättre om folk får fullgöra uppgifter själva eftersom det stärker deras utveckling. Karaktär och moral är som muskler, de växer av att tränas (och alltså inte av att valmöjligheter läggs tillrätta).

”Det tredje och mest tvingande skälet att begränsa statsingripandena är de missförhållanden som blir följderna av att i onödan öka statens makt. Varje ny makt som läggs till dem som redan tillkommer statsmakten medför att dess inflytande på förhoppningar och farhågor växer och sprider sig och mer och mer förvandlar den aktiva och uppåtsträvande delen av allmänheten till parasiter på regeringen och det parti som hoppas att komma i regeringsställning.”¹⁵

Statlig kontroll över exempelvis universiteten och de allmänna välfärdsinrättningarna, de lokala sammanslutningarna och institutionerna med exempelvis anställda som utses och avlönas av staten, äventyrar i sig demokrati och friheter. Mot en sådan statsapparat förslår vare sig ”hela pressens frihet” eller en författning som lägger hela den lagstiftande makten i händerna på folket. Det blir fritt bara till namnet. En växande byråkrati som rekryterar begåvningar och fungerar smidigt hamnar i denna situation ovanför insyn och kontroll, blir en stat i staten och kör över friheten.

Att döma av regeringens proposition är folkhälsobyråkratin ett typexempel. De flesta konkreta förslagen handlar om att ge byråkratin fler uppgifter, och inte så mycket mer. De elva målområdena, med 42 bestämningsfaktorer som mäts via 36 huvudindikatorer och 47 delindikatorer, vad är det om inte mumma för en massiv byråkrati? De korporativa kraven på ”samordning”, ”utvärdering” och strategier är också huvudsakligen till för en självgående byråkratisk apparat. Ökad svensk aktivism i överstatliga organ, lokala folkhälsoplaner och att till varje politiskt beslut ta fram en ”hälsokonsekvensbedömning” är också indikationer på en regering i byråkratin klor.¹⁶ Likaså satsningen på en ”nollvision” för självmord, där ett av de främsta förslagen är *obligato-*

riskt utredande av varje självmord. Märkbart många åtgärder verkar dessutom ha stannat vid enbart byråkratins sysselsättande:

”För att minska skador till följd av överdrivet spelande har framför allt satsningar påbörjats inom kunskapsuppbyggnad, inklusive forskning, metodutveckling och utbildning.”¹⁷

En nästan parodisk illustration blir regeringens satsning på föräldrastöd. Målet är att ”Alla föräldrar bör få stöd och hjälp och möjlighet till utbildning i den utsträckning som de behöver för att klara vardagen med sitt barn”¹⁸ Regeringen har grandiosa planer för denna utbildning. Det ska vara utvecklande, ha barnperspektiv, och så ska föräldrarna upplysas om barnens rättigheter enligt FN:s barnkonvention. Mammor och pappor ska göras exakt lika intresserade av utbildning och stöd (som vi sett ovan ska motvilliga särskilt intresseras). ”Utbildarna” förväntas ha ett ”helhetsperspektiv” på relationer, ålder, mognad, skola, fritid, familjens situation, relationen till andra och parrelationens utveckling (delar som vi får veta påverkar varandra). Föräldrar ska vidare undervisas om näringsriktig mat, fysisk aktivitet och behovet av en lugn, harmonisk och utvecklande miljö. Samtidigt ska ”utbildarna” hålla ett vakande öga efter möjligheter att ”motverka” våld mot barn, och föräldrar ska upplysas om att man inte får slå barn.

I propositionen staplas insikter som att ”Respekten för barnet som individ är grundläggande för barnets utveckling” och det påpekas att utbildningen ”bör medverka till att väcka intresse för barnets utveckling och bidra till ett positivt föräldraskap”? Man undrar om sådana meningar kommit till efter kritisk prövning och mothugg, efter någon form av tankeverksamhet över huvud taget.

Efter dessa grandiosa målsättningar, vad går regeringens satsning i själva verket ut på? Något tiotal miljoner, av regeringens totalt 115 miljoner extra utöver socialdemokraternas tidigare budget, räcker bekvämt nog precis till att sysselsätta Folkhälsoinstitutets byråkrater med att ”pröva” hur man skulle kunna utbilda föräldrautbildare, ”kartlägga” föräldrastöd i dag och göra en ”behovsanalys” av vad föräldrarna efterfrågar, samt ordna en nationell konferens ”med hjälp av modern IT-teknik” där ”en nationell strategi för föräldrastöd”.¹⁹ Av regeringens hajpade satsning blev alltså internbyråkrati för precis hela slanten, och egentligen inte ett öre till föräldrarna.

Av regeringens hajpade satsning blev alltså internbyråkrati för precis hela slanten, och egentligen inte ett öre till föräldrarna.

SAMMANFATTNING

MED HJÄLP AV JOHN STUART MILLS försvar av livsstilsfriheten kan vi konstatera att regeringen på folkhälsoområdet saknar utgångspunkt i områden där individen är suverän att fatta egna beslut. Regeringen saknar problematisering av huruvida lagstiftning och skatter är legitima åtgärder mot upplevda problem. Likaså saknas perspektiv på vilka förhoppningar man rimligtvis kan ha på vad ingrepp i människors livsstil och nöjen kan ha för konsekvenser på människors karaktär och vänskapsband.

I avsaknad av sådan analys är det inte förvånande att utvecklingen på folkhälsoområdet glider vidare mot allt mer långtgående ingrepp i livsstil och nöjen. Den nuvarande borgerliga regeringen har höjt straffskatter på alkohol och tobak och tagit initiativ till straffskärpningar och nya regleringar, exempelvis för tobaksförsäljning. Folkhälso- byråkratin får nya, ambitiösare mål och tillförs nya medel.

Alltid mer – aldrig nog var titeln på en debattbok om välfärdsstaten som Anders Isaksson gav ut 1994. Dagens borgerliga folkhälsopolitik tycks befinna sig i ett liknande stadium. Med allt fler nollvisioner och ambitiösa målsättningar kommer det alltid att kunna ”göras mer”. Eftersom vi vet att inte ens totalförbud förmår utrota användandet av alkohol, tobak eller andra droger, kommer det alltid att upplevas ett behov av ytterligare höjda skatter, fler regleringar och nya planer för att nå de orealistiska målen. Den enda bromsande kraften tycks vara att byråkratin sitter nöjd med växande interna uppdrag, utvärderingar och planer och därför lämnar människor i fred, tills vidare.

Den som ser värdet av personligt ansvar, livsstilsfrihet, mångfald och en personlig sfär av suveräna beslut kan konstatera att folkhälsopolitiken under nuvarande regering, låt vara i små steg, går i helt fel riktning.

Den nuvarande borgerliga regeringen har höjt straffskatter på alkohol och tobak och tagit initiativ till straffskärpningar och nya regleringar, exempelvis för tobaksförsäljning. Folkhälso- byråkratin får nya, ambitiösare mål och tillförs nya medel.

NOTER

- 1 Mill, s 63.
- 2 Mill, s 107
- 3 Prop. 07/08:111 En förnyad folkhälsopolitik (fortsättningsvis Prop.), s 1.
- 4 Prop. s 7.
- 5 Prop, s 10.
- 6 Prop, s 59, min kursivering.
- 7 Prop, s 23.
- 8 Prop, s 93.
- 9 Prop, s 93-94.
- 10 Mill, s 110.
- 11 USA:s Surgeon General konstaterar i sin rapport om passiv rökning att icke-rökande vuxna som utsätts för passiv rökning i hemmet eller på jobbet löper 25-30-procents ökad risk för hjärtsjukdomar. *Health consequences of involuntary exposure to tobacco smoke : a report of the Surgeon General*, 27 juni 2006. <http://www.surgeongeneral.gov/news/speeches/06272006a.html>
- 12 Pedersen J m fl, "The combined influence of leisure-time physical activity and weekly alcohol intake on fatal ischaemic heart disease and all-cause mortality". En invändning är att gruppen nykterister kan bestå av tidigare missbrukare med högre sjuklighet. Studien har inte sorterat ut dessa, men författarna menar att valet av hjärtsjukdomar inte är specifikt kopplat till tungt alkoholmissbruk och de har dessutom rensat dem som vid studiens början hade hjärtdiagnoser och som därför kanske lagt om livsstil. Resultaten kvarstår och författarna menar att den verkliga riskskillnaden mellan icke-drickande och måttlig alkoholkonsumtion "skulle kunna vara ännu större". <http://eurheartj.oxfordjournals.org/cgi/content/full/ehm574v1>
- 13 Persson, Margareta "Fixera dig inte vid levnadsvanor" 080222, <http://medmi-naord.blogspot.com/2008/02/fixera-dig-inte-vid-levnadsvanor.html>.
- 14 Mäntylä, I Brännvinets användning och dess betydelse under frihetstiden. Ur: Skog och brännvin. Universitetsförlaget, Stockholm 1984. Citerad i Helling, Stig (1987) Från mjöd till Martini.
- 15 Mill, s 120.
- 16 Prop, s 23-24.
- 17 Prop, s 99.
- 18 Prop, s 58.
- 19 Prop, s 56 och 62.

REFERENSER

Helling, Stig, *Från mjöd till Martini* (1987)

Mill, John Stuart, *Om friheten* (Natur och Kultur, 1984)

Pedersen J m fl, *The combined influence of leisure-time physical activity and weekly alcohol intake on fatal ischaemic heart disease and all-cause mortality*

Persson, Margareta, *Fixera dig inte vid levnadsvanor* (22 februari, 2008),
<http://medminaord.blogspot.com/2008/02/fixera-dig-inte-vid-levnadsvanor.html>

Regeringens proposition 07/08:111 En förnyad folkhälsopolitik

Surgeon General, *Health consequences of involuntary exposure to tobacco smoke : a report of the Surgeon General* (26 juni, 2006)

